

PREZES

Instytutu Pamięci Narodowej
Komisji Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu

dr Karol Nawrocki

Warszawa, dnia 14. 11.2022 r.

BPIII-0221-19(9)/22

**Pan
Aleksander Pocięj
Przewodniczący
Komisji Praw Człowieka,
Praworządności i Petycji
Senatu RP**

w związku z 202. posiedzeniem Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji, które odbyło się w dniu 4 października 2022 r., dotyczącym petycji o podjęcie inicjatywy ustawodawczej w zakresie zmiany w art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 20 marca 2015 r. o działaczach opozycji antykomunistycznej oraz osobach represjonowanych z powodów politycznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1255), zwanej dalej „ustawą o działaczach opozycji”, (P10-39/22), oraz wynikłymi w trakcie jej rozpatrywania wątpliwościami zawartymi w piśmie o sygnaturze BPS.DKS.KPCPP.0330.33.2022, przesyłam odpowiedź Instytutu w postulowanej sprawie.

W ramach analizy przedstawionego zagadnienia została sporządzona zbiorcza synteza Archiwum IPN opierająca się o wyniki wieloletnich doświadczeń związanych z wypełnianiem obowiązków zawartych w art. 3 pkt 2 ustawy o działaczach opozycji, jak również w art. 15a ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach (Dz. U. z 2022 r. poz. 1031), zawierająca spostrzeżenia odnoszące się do zagadnień związanych z tematyką powołań na ćwiczenia wojskowe lub do odbywania zasadniczej służby wojskowej, jako elementu represji stosowanej przez władze w okresie panowania systemu komunistycznego w Polsce.

Na wstępie należy zaznaczyć, iż wnioski realizowane w IPN w trybie ustawy o działaczach opozycji nie wymagają oceny, czy w przypadku wnioskodawcy spełnione zostały przesłanki opisane w art. 3 pkt 2 czyli, że:

Osobą represjonowaną z powodów politycznych jest osoba, która w okresie od dnia 1 stycznia 1956 r. do dnia 31 lipca 1990 r.: przez okres powyżej 30 dni pełniła zasadniczą służbę wojskową lub czynną służbę wojskową w ramach ćwiczeń wojskowych, do której odbycia została powołana z przyczyn politycznych za działalność na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości i suwerenności lub respektowania politycznych praw człowieka w Polsce.

1/6

#MojaNIEPODLEGŁA.

Zgodnie bowiem z art. 5 ust. 1 ustawy o działaczach opozycji *Status działacza opozycji antykomunistycznej lub osoby represjonowanej z powodów politycznych* potwierdza, w drodze decyzji administracyjnej, Szef Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych po stwierdzeniu przez Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, iż osoba ubiegająca się o potwierdzenie statusu działacza opozycji antykomunistycznej lub osoby represjonowanej z powodów politycznych spełnia warunki, o których mowa w art. 4. Prezes IPN został więc zobowiązany do wydania decyzji o charakterze deklaratoryjnym, będącej częścią procesu stwierdzenia takiego statusu. Zgodnie z art. 4 ww. ustawy, Prezes IPN stwierdza, że osoba, której dotyczy sprawa:

- 1) nie była pracownikiem, funkcjonariuszem lub żołnierzem organów bezpieczeństwa państwa, chyba że przedłoży dowody, że przed dniem 31 lipca 1990 r., bez wiedzy przełożonych, czynnie wspierała osoby lub organizacje działające na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości i suwerenności lub respektowania politycznych praw człowieka w Polsce i
- 2) co do której w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu nie zachowały się dokumenty wytworzone przez nią lub przy jej udziale, w ramach czynności wykonywanych przez nią w charakterze tajnego informatora lub pomocnika przy operacyjnym zdobywaniu informacji przez organy bezpieczeństwa państwa.

Ponadto Prezes IPN został zobowiązany do udzielania pomocy w sporządzeniu wniosku o potwierdzenie statusu działacza opozycji antykomunistycznej lub osoby represjonowanej z powodów politycznych, w tym wydawania dowodów potwierdzających działalność opozycyjną lub doznane represje.

Podsumowując tę część należy wskazać, że właściwym do rozpatrzenia merytorycznego wniosków z art. 3 ustawy o działaczach opozycji jest Szef Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych.

Do kompetencji Prezesa Instytutu należy jednak merytoryczna ocena i wykazanie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy działalnością niepodległościową a powołaniem na ćwiczenia wojskowe, które wymagane są w przypadku wypełniania obowiązku określonego w przepisach ustawy z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach (Dz.U. z 2022 r. poz. 1031), w przypadku odznaczenia *Krzyż Wolności i Solidarności*, zwanego dalej „KWIS”, zgodnie z art. 2 pkt 3 ww. ustawy.

Należy zauważyć, że przepisy obydwu ustaw opisujące wzmiankowane kryterium są bardzo podobne. W art. 15a ust. 2 pkt 4 ustawy o orderach i odznaczeniach wskazuje się, że *Krzyż Wolności i Solidarności* nadaje się również osobom, które w okresie od 1 stycznia 1956 r. do 4 czerwca 1989 r. na terytorium Polski ze względu na prowadzoną działalność mającą na celu odzyskanie przez Polskę niepodległości i suwerenności lub respektowanie praw człowieka w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej lub też ze względu na świadome uczestnictwo w działaniach i manifestacjach mających taki cel: [...] zostały powołane na ćwiczenia wojskowe lub do odbycia zasadniczej służby wojskowej.

Informuję, że w ramach procedowania wspomnianych wniosków o nadanie odznaczenia *Krzyż Wolności i Solidarności* IPN przeprowadza wielokierunkową kwerendę w celu potwierdzenia, iż w przypadku kandydata spełniona została co najmniej jedna przesłanka

ww. ustawy przy czym najistotniejszą kwestią jest wypełnienie dyspozycji art. 15a, mówiącej o prowadzeniu działalności niepodległościowej.

Do Instytutu Pamięci Narodowej, wnioski dotyczące osób karne powołanych na ćwiczenia wojskowe lub do odbycia zasadniczej służby wojskowej, wpłynęły po raz pierwszy w latach 2011-2012 i zostały złożone głównie z inicjatywy organizacji społecznych zrzeszających byłych internowanych w wojskowych obozach specjalnych, na przykład Stowarzyszenia Osób Internowanych. „CHEŁMINIACY 1982”. Zdecydowana większość z tych wniosków dotyczyła osób powołanych do odbycia ćwiczeń wojskowych na początku listopada 1982 r., w sporadycznych przypadkach byli to poborowi wezwani do odbycia zasadniczej służby wojskowej.

Już wówczas można było zauważyć przypadki, w których zachodziły uzasadnione wątpliwości, iż powodem izolacji czy wcielenia nie była działalność polityczna, lecz inne przyczyny jak chociażby działalność kryminalna, „wybryki chuligańskie”, uchylanie się od obowiązku pracy. Takie przesłanki były sygnalizowane przez niektórych byłych działaczy opozycji antykomunistycznej na podstawie ich własnych doświadczeń w trakcie przebywania w wojskowych obozach specjalnych. Stwierdzono również przypadki wezwania do wskazanych jednostek osób regularnie odbywających ćwiczenia wojskowe rezerwistów (bez powiązań z działalnością opozycyjną) lub zaangażowanych w pełnienie funkcji w zakładowych organizacjach PZPR oraz członków ORMÓ.

Największą więc trudnością okazało się udowodnienie, iż karne powołanie do wojska w okresie obowiązywania stanu wojennego, miało związek z wcześniejszą działalnością antykomunistyczną (z wyjątkiem osób, gdzie zachowały się dokumenty organów bezpieczeństwa państwa wskazujące, że były rozpracowywane z powodu takiej aktywności).

W zasobie archiwalnym IPN, w przypadku tzw. „drugiego i trzeciego szeregu” działaczy, praktycznie nie występują informacje o przyczynach izolacji, z uwagi na bardzo skąpy materiał archiwalny, brak odpowiednich zapisów w dokumentacji organów bezpieczeństwa państwa i w innych pomocach ewidencyjnych.

Dlatego też, w przypadku osób wezwanych na ćwiczenia rezerwistów lub do zasadniczej służby wojskowej, jako jedne z pierwszych w procedurze nadania „KWIS”, dopuszczono relacje świadków i relacje własne kandydatów lub za wystarczające uznano udokumentowane członkostwo w strukturach Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w okresie od sierpnia 1980 r. do 13 grudnia 1982 r.

Na podstawie zasobu zgromadzonego w IPN możliwe było natomiast ustalenie kryteriów jakie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ustaliło odnośnie typowania osób przeznaczonych do karnego wcielenia w szeregi Wojska Polskiego. Na przykład zgodnie z notatką z 21 października 1982 r. Dyrektora Departamentu V MSW typowano głównie *osoby rekrutujące się z dużych zagrożonych zakładów pracy podejrzanych o: inspirowanie i organizowanie ostatnich strajków i zajęć ulicznych, aktywnie występujących przeciwko tworzeniu nowych związków zawodowych, [prowadzących] czynną wrogą działalność [np. druk, kolportaż, łącznikowanie, itp.], a nie nadających się z różnych powodów do internowania lub zatrzymania. Wiek typowanych nie powinien przekraczać ~~28 lat~~ [przekreślono i dopisano] 35 lat.* (IPN BU 0236/263 t. 1).

29 października 1982 r. sporządzono wykaz osób wytypowanych przez pion Departamentu III MSW do odbycia zasadniczej służby wojskowej lub ćwiczeń wojskowych (z 32 województw

+ osoby wytypowane przez Departament III MSW). Wykaz ten obejmuje 363 osoby i nie pokrywa się w pełni z liczbą i danymi osób, które rzeczywiście zostały powołane na początku listopada tego roku.

Pełne listy osób zgłaszających do Jednostek Wojskowych w Brzegu, Budowie, Chełmnie n. Wisłą, Czarnem, Czerwonym Borze, Głogowie, Gorzowie Wielkopolskim, Rawiczu, Trzebiatowie i Unieście (rezerwiści) oraz na wstępne przeszkolenie w Jednostce Wojskowej w Chełmie, Jarosławiu i Węgorzewie (poborowi), opracowano na podstawie ksiąg ewidencyjnych Ministerstwa Obrony Narodowej oraz dokumentacji zawierającej rozkazy dzienne poszczególnych jednostek, w których odnotowano przybycie wcielonych, skierowanie ich do poszczególnych oddziałów oraz informacje o skreśleniu z rejestru jednostki (np. IPN BU 3402/28 – Brzeg, IPN BU 3402/44 – Budowo, IPN By 674/7 – Chełmno).

Ponadto w trakcie dalszych badań, jak również na potrzeby opracowania katalogów osób rozpracowywanych Biura Lustracyjnego IPN oraz realizacji ww. wniosków, do zasobu archiwów IPN pozyskano kopie kart ewidencyjnych z niektórych Wojskowych Komend Uzuppełnień, zawierających informacje o przebiegu i stosunku do służby wojskowej wytypowanych osób, w tym o odbyciu ćwiczeń we wskazanych wyżej jednostkach. Należy jednak zaznaczyć, że pozyskana dokumentacja nie jest pełna.

Powyższe informacje zebrano w postaci tabel, te zaś zostały opublikowane w pracy naukowej *Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r.*, red. Grzegorz Majchrzak, Warszawa 2016 oraz na portalu internetowym IPN: polskiemiesiace.ipn.gov.pl (w zakładce „grudzień 1981 r.”).

Według podanych danych łącznie wystawiono 1447 wezwań dla rezerwistów i 264 dla poborowych. Należy jednak zaznaczyć, że część wezwanych nie zgłosiła się do jednostek, inni natomiast – po zgłoszeniu – zostali zwolnieni przez komisje lekarskie w pierwszych dniach po przybyciu (brak danych statystycznych odnośnie skali tych przypadków).

Zgodnie z meldunkami Zarządu Wojskowych Służb Wewnętrznych (IPN BU 2386/148) z 8 listopada 1982 r. stawiennictwo wezwanych na ćwiczenia wojskowe w jednostkach na dzień 6 listopada 1982 r. w Chełmnie wyniosło 94%, Unieście 91%, Czerwonym Borze 88%, Budowie 92%, Czarnem 94%. Wśród poborowych wezwanych do jednostek w Chełmnie stawiło się 81 na 90 wezwanych, w Jarosławiu 77 na 87, zaś w Węgorzewie 84 na 92. Meldunek zawiera też informację, że w tygodniu, w którym sporządzono raport, do niewskazanych bliżej jednostek *doprowadzono 28 żołnierzy*.

Główna trudność z wykazaniem, że powołania były związane z prowadzeniem działalności niepodległościowej lub wzywającej do respektowania praw człowieka w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej polega na tym, że nie odnaleziono dotychczas dokumentów, w których zostałyby opisane przyczyny represji wobec poszczególnych osób.

W zasadzie jedynym, znanym dokumentem, który zawiera wykaz powołanych wraz z opisem działalności lub *zagrożeń związanych z pozostaniem w miejscu pracy*, jest lista osób wytypowanych przez Komendę Wojewódzką Milicji Obywatelskiej w Kielcach (IPN Ki 025/1119 dot. pracowników zakładów w Kielcach, Skarżysku Kamiennej, Starachowicach, Jędrzejowie, Suchedniowie, Stąporkowie, łącznie 93 osoby).

Ponadto znane są wykazy osób wskazanych przez KWMO w Gdańsku (IPN Gd 0207/11) oraz we Wrocławiu (IPN Wr 032/734 t. 5), lecz te z kolei nie zawierają informacji

o indywidualnych osobach i jedynie ogólnie wskazują, że mogli oni stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa w okresie obowiązywania stanu wojennego. Pozostałe dane są nadal poszukiwane, lecz ze względu na specyfikę dokumentacji, stan jej zachowania i opracowania przeprowadzenie pełnej kwerendy w tym zakresie wymaga ogromnych sił i środków.

W praktyce realizacji wniosków o nadanie odznaczenia „KWiS” odnotowano także przypadki dotyczące powoływania do odbycia ćwiczeń wojskowych w pierwszej połowie 1982 r. Jednak z uwagi na wyniki badań prowadzonych przez autorów publikacji *Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r.*, pod red. Grzegorza Majchrzaka, podchodząco z bardzo dużą ostrożnością do kwalifikacji tego faktu jako spełniającego przesłankę art. 15 ust. 2 pkt. 4 ustawy o orderach i odznaczeniach. W świetle tych badań autorzy, odnosząc się do kwestii powołań dokonywanych w pierwszych miesiącach po wprowadzeniu stanu wojennego (przed październikiem/listopadem 1982 r.) wskazują, że taka praktyka izolowania faktycznie miała miejsce, ale dotyczyła osób kwalifikowanych jako kryminaliści lub osoby z tzw. „marginesu społecznego”. Ci sami autorzy wskazują również, że część z wcielonych wówczas osób, niewywodząca się ze środowisk opozycyjnych, miała świadomość, że ich sytuacja związana była z wprowadzeniem stanu wojennego, co mogło budzić wśród nich poczucie represji politycznej.

Nie są natomiast znane przykłady udokumentowanych w zasobie IPN represji polegających na karnym wcieleniu do odbycia ćwiczeń lub służby wojskowej z późniejszego okresu (z lat 1983-1989), co nie znaczy, że takie formy szykanowania nie miały miejsca. Nie wynikały one jednak z działań systemowych lub uzgodnień międzyresortowych (MSW-MON) lub zarządzeń władz. Nie wyklucza to jednak możliwości, że mogły one mieć miejsce w indywidualnych przypadkach na skutek działań lokalnych jednostek Służby Bezpieczeństwa lub Wojskowej Służby Wewnętrznej.

Mając na uwadze powyższe ustalenia i odnosząc się bezpośrednio do postulatów zawartych w złożonej petycji wyjaśniam, iż niekompletność dokumentacji archiwalnej w wielu przypadkach uniemożliwia szczegółowe wykazanie przyczyn i okoliczności powołań do pełnienia czynnej służby wojskowej, pod pozorem realizacji powszechnego obowiązku obrony, jako represji wobec osób działających na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego w okresie pomiędzy 1956 a 1989 rokiem. Ocena powyższych elementów jest przeprowadzana w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej indywidualnie, w oparciu o dostępny materiał źródłowy, wyniki badań naukowych i relacje uczestników minionych wydarzeń.

W szerszym kontekście historycznym zagadnienie przedstawia Pan dr Grzegorz Majchrzak – główny specjalista Wydziału Historii Polski w latach 1945-1990, ekspert Biura Badań Historycznych IPN. Zaznacza, że potwierdzenie powołania do wojska w związku z działalnością opozycyjną jest zależne od tego, kiedy takie powołanie miało miejsce, wskazując przykładowo: od początku listopada 1982 r. do początku lutego 1983 r. – w przypadku rezerwistów, a do listopada 1984 r. – w przypadku powołanych do zasadniczej służby wojskowej, można mówić, że mieliśmy do czynienia z represją z przyczyn politycznych (w związku z prowadzoną przez te osoby działalnością opozycyjną). Obie te grupy wysłano do wytypowanych wcześniej jednostek wojskowych – w przypadku poborowych w Chełmie, Jarosławiu i Węgorzewie.

Z kolei, w okresie od czerwca do lipca 1976 r., na podobne „ćwiczenia” skierowano kilka grup osób – obok represjonowanych z przyczyn politycznych (m.in. uczestników strajków

i protestów z Grudnia '70 oraz strajków z początku 1971 r. oraz lat następnych) również osoby o przeszłości kryminalnej oraz z tzw. marginesu społecznego.

W pierwszym przypadku *de facto* samo skierowanie do wojska stanowi więc dowód działalności opozycyjnej. Tym bardziej, że listy osób, które miały zostać (nie zawsze zostały) poddane tej formie represji, przygotowywała Służba Bezpieczeństwa.

W drugim natomiast, każdy przypadek musi być analizowany indywidualnie, głównie w oparciu o zachowane materiały aparatu bezpieczeństwa (głównie SB, w mniejszym stopniu Wojskowej Służby Wewnętrznej).

Podobnie rzecz się ma z osobami „wysłanymi w kamasze” po Marcu '68 oraz Grudniu '70, czy powoływanymi do wojska indywidualnie, gdyż i w tym przypadku zdarzało się, że była to represja spowodowana zaangażowaniem opozycyjnym danej osoby.

Również niestawienie się do wojska może być powiązane z działalnością opozycyjną, praktycznie jedynie, na podstawie zachowanych dokumentów aparatu bezpieczeństwa, oczywiście z wyłączeniem „ćwiczeń” z okresu listopad 1982-luty 1983 oraz zasadniczej służby wojskowej w trzech wspomnianych wcześniej jednostkach wojskowych.

Pominięto tutaj kwestię żołnierzy-górników (1950-1959) oraz kleryków wysyłanych od 1959 r. do specjalnie wytypowanych jednostek.

Najszerzej tę kwestię opisywał Paweł Piotrowski (Piotrowski P., *Kompanie polowe w ludowym Wojsku Polskim jako forma represji politycznych. Zarys problemu*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2010 nr 32-33 oraz P. Piotrowski, *Służba wojskowa jako forma represji politycznej w ludowym Wojsku Polskim*, [w:] *Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r.*, red. G. Majchrzak, Warszawa 2016). Kluczowym problemem jest to, że kwestia powoływania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji – zwłaszcza „branki” po Marcu '68 oraz Grudniu '70 – nadal nie zostały wyczerpująco opisane. Nie stworzono też – poza okresem listopad 1982-luty 1983 – list poddanych jej osób. Dotyczy to również okresu czerwiec-lipiec 1976, kiedy to takiej „brance” poddano różne kategorie osób.

Na zakończenie należy wskazać, że IPN nie we wszystkich przypadkach jest w stanie – na podstawie zgromadzonej dokumentacji – potwierdzić łączne spełnianie przesłanek związanych z powołaniem do służby wojskowej i ewentualnym doprowadzeniem lub niestawieniem się do jej odbycia, z działalnością uprawniającą do potwierdzenia określonych ustawowych statusów przez wnioskujących. Kluczową jest więc rola organu odpowiedzialnego za wydanie decyzji, jako organu prowadzącego merytorycznie sprawę, który w ramach jej procedowania może dopuścić dowody wyjaśniające, jak w szczególności dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych. W kwestii konkretnie omawianych statusów najistotniejszą powinna być opinia Szefa Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych.

Z upoważnienia
Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej
ZASTĘPCA PREZESA
dr Mateusz Szpytma

6/6

#MoJA NIEPODLEGŁA.